

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search
<http://ageconsearch.umn.edu>
aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

MAREK FURMANKIEWICZ¹, KRZYSZTOF JANC²

WPŁYW PROGRAMU PILOTAŻOWEGO LEADER+ NA AKTYWNOŚĆ MIESZKAŃCÓW GMIN NALEŻĄCYCH DO PARTNERSTW TERYTORIALNYCH W WOJEWÓDZTWIE DOLNOŚLĄSKIM³

Abstrakt. W artykule zanalizowano wpływ działań partnerstw terytorialnych (lokalnych grup działania – LGD), realizujących działania dofinansowane w ramach Programu Pilotażowego LEADER+ (PPL+) na aktywność ekonomiczną i społeczną mieszkańców. Porównanie wybranych wskaźników statystycznych w gminach objętych i nieobjętych działaniami LGD w latach 2003–2007 wskazuje na pozytywny wpływ LGD na niektóre przejawy aktywności lokalnej w gminach, w których zrealizowano działania PPL+. Analiza wskazuje także, że zarówno dane finansowe zawarte w sprawozdaniach LGD z realizacji Schematu II PPL+, jak i niektóre dane statystyczne GUS nie są w pełni zadowalającymi miernikami efektów działań LGD w kontekście oceny wpływu na aktywność mieszkańców.

Słowa kluczowe: partnerstwa terytorialne, Program Pilotażowy LEADER+, aktywność społeczna i ekonomiczna, obszary wiejskie, województwo dolnośląskie

WPROWADZENIE

Postępująca integracja z Unią Europejską wymusza na polskich władzach wdrażanie różnego rodzaju rozwiązań stosowanych wcześniej w krajach Europy Zachodniej. Często polegają one na zwiększaniu roli sektora niepu-

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu (e-mail: marek.furmankiewicz@up.wroc.pl).

² Autor jest pracownikiem naukowym Uniwersytetu Wrocławskiego (e-mail: krzysztof.janc@uni.wroc.pl).

³ Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2009–2012 jako projekt badawczy nr N N114 171036.

blicznego, w tym szczególnie pozarządowego, w zarządzaniu zasobami publicznymi i ogólnie w gospodarce [Hudson 2002]. Zwraca się szczególną uwagę nie tylko na ekonomiczną, ale także obywatelską (społeczną) aktywność mieszkańców [Wendt 2007]. W przypadku obszarów wiejskich zwiększanie partycypacji społecznej w podejmowaniu decyzji strategicznych i w działaniach na rzecz rozwoju lokalnego odbywa się obecnie przede wszystkim w ramach funkcjonowania tzw. lokalnych grup działania (LGD), czyli jednej z form partnerstw terytorialnych [Furmankiewicz 2006, Kamiński 2006a, b]. Organizacje tego typu powstawały w Polsce od początku XXI wieku, jednak na większą skalę tworzono je dopiero w latach 2005–2006 w ramach ogólnopolskiego Programu Pilotażowego LEADER+ (2004–2008). W rezultacie w 2006 roku istniało około 200 tego typu organizacji w Polsce [Borek i in. 2006]. Program ten pozwolił rozpropagować idee lokalnego partnerstwa międzysektorowego i ułatwił wprowadzenie omawianej metody zarządzania zasobami lokalnymi w ramach tzw. osi 4. Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. W 2009 roku w Polsce funkcjonowało 338 LGD finansowanych z tego programu [Ściański i Żak 2009].

Tematyka funkcjonowania partnerstw terytorialnych na obszarach wiejskich w Polsce posiada już dość bogatą literaturę. Najczęściej autorzy charakteryzowali różne etapy wdrażania tej idei, zwracając uwagę na szanse i zagrożenia wiążące się z tą metodą wspierania rozwoju lokalnego [np. Furmankiewicz 2006, Hanke 2006, Hanke i Psyk-Piotrowska 2006, Kamiński 2006a, b, 2007, Furmankiewicz i Królikowska 2010]. Koncentrowano się głównie na: problematyce relacji władzy w tego typu organizacjach [np. Kniec 2009, Wasielewski 2005], zagadnieniach związanych z kształtowaniem różnych form kapitału społecznego [np. Goszczyński 2008, Hanke-Zajda 2009] oraz planowanych i realizowanych kierunkach rozwoju obszarów wiejskich [np. Borowska 2009, Śpiewak 2009]. Nieliczne były dotychczas analizy ilościowe wpływu działań LGD na lokalną aktywność społeczną. Jedynie Halamska [2009] przeprowadziła analizę wpływu LGD na kształtowanie aktywności obywatelskiej w województwie łódzkim na podstawie wskaźników statystycznych. Stwierdziła większy wzrost aktywności obywatelskiej na terytorium partnerstw, chociaż na poziomie błędu statystycznego.

Celem niniejszej pracy jest ocena rezultatów wdrażania modelu partnerstwa terytorialnego w ramach Programu Pilotażowego LEADER+ (2004–2008, dalej: PPL+) na przykładzie województwa dolnośląskiego, a także zidentyfikowanie głównych problemów ewaluacji efektów tych działań na podstawie formalnych sprawozdań lokalnych grup działania (traktowanych jako partnerstwa terytorialne) oraz na podstawie dostępnych danych statystycznych GUS. W niniejszej pracy skoncentrowano się przede wszystkim na empirycznej analizie efektów związanych z pobudzaniem różnych form aktywności społeczno-ekonomicznej mieszkańców, a nie na koncepcjach teoretycznych z nimi związanych.

PROBLEMY EWALUACJI SKUTKÓW SPOŁECZNYCH PROGRAMÓW TYPU LEADER

Według Saraceno [1999], polityka rozwoju wykorzystująca podejście terytorialne, lokalnie wyznaczone cele i działania oraz obejmująca udział kilku poziomów władzy i przedstawicieli różnych sektorów, ma odmienny zestaw głównych założeń niż typowe działania sektorowe. Nie powinna być więc oceniana tymi samymi narzędziami, które są zazwyczaj wykorzystywane w konwencjonalnych ewaluacjach. Autorka stawia następujące pytania związane z oceną programów typu LEADER:

- jak zdefiniować indywidualnie i całościowo szczególne cechy programu LEADER?
- jak odnieść te charakterystyki do wskaźników rozwoju?
- jak zapewnić porównywalność i agregowalność danych o indywidualnych programach LGD na poziomie regionalnym, narodowym i europejskim?
- jak określić zakres i zebrać informacje ewaluacyjne, odpowiadające potrzebom różnych instytucjonalnych (w tym rządowych) interesariuszy?

Pytania tego typu są istotne, gdyż eksperci i urzędnicy władz centralnych lub regionalnych mogą operować innymi kategoriami celów niż lokalne społeczności. To, co będzie sukcesem dla władz, może być postrzegane jako mało wartościowe dla przeciętnego mieszkańca. I odwrotnie – zaspokojenie jakiejś lokalnej potrzeby mieszkańców, stanowiące dla nich przykład wysokiej efektywności wykorzystanych środków, może być postrzegane jako mało wartościowe przez urzędników operujących często typowymi wskaźnikami statystycznymi, w tym szczególnie w kategorii sprawnego wydatkowania środków pochodzących z programów Unii Europejskiej. W tym kontekście High i Nemes [2007] wskazują na konieczność rozróżnienia: po pierwsze – oceny programu z punktu widzenia jego ogólnych założeń, jako elementu polityki terytorialnej władz centralnych, gdzie istotne mogą być międzyregionalne i międzynarodowe porównania, po drugie – oceny programu z punktu widzenia lokalnych strategii, które na różnych obszarach mogą się znacznie różnić, utrudniając nawet możliwość porównań międzyregionalnych.

Specyfika programów typu LEADER (podejście oddolne, zasada partnerstwa publiczno-prywatnego, wspieranie innowacyjności, zasada działań zintegrowanych i wielosektorowych, zasada zdecentralizowanego zarządzania i finansowania, tworzenia sieci partnerstw i współpracy międzynarodowej) powoduje, że koncentrują się one przede wszystkim na wzroście partycypacji sektora społecznego i gospodarczego w zarządzaniu zasobami lokalnymi. Wymienione zasady są szczegółowo wyjaśnione w dotychczasowej literaturze [np. Borek i in. 2006, Kamiński 2006a, Halamska 2009, Furmankiewicz i Królikowska 2010]. Przyczynianie się do wzrostu aktywności obywatelskiej i ekonomicznej mieszkańców nie jest dosłownie wymieniane jako główny cel programu, ale wynika z tych zasad i w polskiej literaturze najczęściej wiązane jest z koncepcją kapitału społecznego [Goszczyński 2008, Halamska 2009, Hanke-Zajda 2009]. LGD traktowane są jako czynnik sprzyjający tworzeniu (budowaniu) zarówno kapitału społecznego, jak i ludzkiego.

Według Geislera [2004], do najważniejszych przejawów aktywności obywatelskiej zaliczyć można przynależność do organizacji pozarządowych, udział w różnych akcjach obywatelskich oraz drobną przedsiębiorczość. Ta ostatnia częściej jest jednak wliczana do odrębnej kategorii aktywności ekonomicznej, w której analizuje się także dane dotyczące sytuacji na rynku pracy: liczbę i struktury pracujących, bezrobotnych i biernych zawodowo [Szatur-Jaworska 2005]. Według Skrzypca [2002], w zakres aktywności obywatelskiej wchodzi: artykulacja interesów danej grupy społecznej, kontrola działań władzy, protesty obywatelskie, uczestnictwo w procesach przygotowywania i podejmowania decyzji na różnych szczeblach władzy, przygotowywanie projektów alternatywnych i działania lobbystyczne na rzecz ich wprowadzania, sygnalizowanie problemów i kwestii społecznych, bezpośrednie zaspokajanie określonych potrzeb społecznych, samoedukacja i samopomoc społeczna. W kontekście aktywności społeczeństwa obywatelskiego do podstawowej grupy wskaźników należą: rozległość partycypacji społecznej, jej głębokość, stopień zróżnicowania uczestników społeczeństwa obywatelskiego, poziom ich zorganizowania, relacje wewnętrzne oraz ich zasoby finansowe, organizacyjne, ludzkie i technologiczne [Wendt 2007].

W niniejszym opracowaniu skoncentrowano się na roli LGD w zwiększaniu aktywności ekonomicznej i społecznej (pozabiznesowej i pozarządowej) społeczności lokalnych na podstawie dostępnych sprawozdań LGD i danych statystycznych GUS. Niestety dostępność danych znacznie ogranicza możliwości przeprowadzenia analizy aktywności społecznej na poziomie gmin w odniesieniu do zestawów wskaźników postulowanych przez wyżej cytowanych autorów. Przeprowadzono ocenę o charakterze egzogenicznym, według nomenklatury Higha i Nemesa [2007]. Nie odniesiono się bowiem indywidualnie do celów zapisanych w strategiach LGD, ale do danych finansowych i wskaźników społeczno-ekonomicznych definiowanych przez instytucje centralne. Ułatwia to porównywanie LGD na podstawie dostępnych danych statystycznych, ale nie pozwala na ocenę poziomu zaspokajania lokalnych potrzeb mieszkańców LGD.

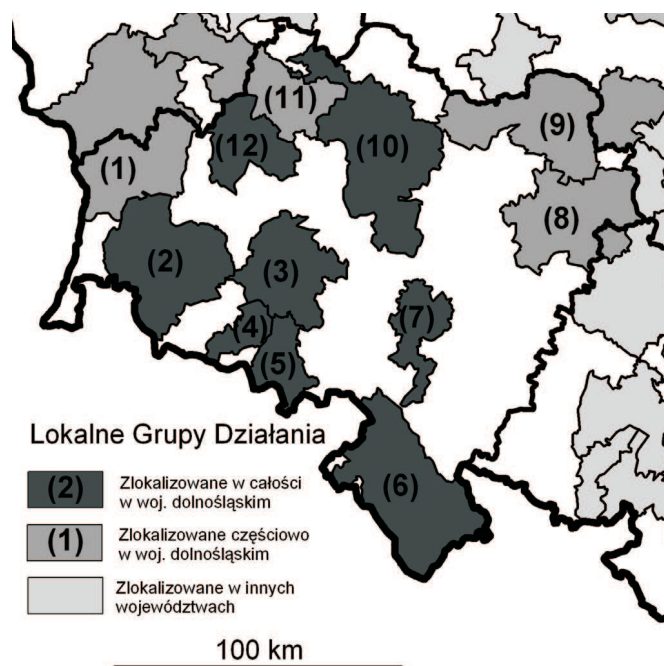
PRZEDMIOT BADAŃ, MATERIAŁ I METODY

Przedmiotem analiz są partnerstwa terytorialne, które uczestniczyły w schemacie II PPL+ na Dolnym Śląsku w latach 2006–2008 i uzyskały w związku z tym środki na działania sprzyjające realizacji celów strategii terytorialnych przygotowanych w latach 2005–2006 (tzw. Zintegrowane Strategie Rozwoju Obszarów Wiejskich). Partnerstwa w dokumentach programów typu LEADER nazywane są „lokalnymi grupami działania” (LGD). Według danych z 2007 roku (ostatni analizowany rok w opracowaniu) badane LGD na Dolnym Śląsku obejmowały 53% gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, prowadząc działania na obszarze zamieszkanym przez ponad 640 tys. ludności (51% mieszkańców gmin wiejskich i miejsko-wiejskich na Dolnym Śląsku). Blisko 70% mieszkańców analizowanego obszaru zamieszkuje tereny wiejskie. Średni obszar LGD uczestniczących w schemacie II PPL+ wynosił 884 km², średnia zaś

TABELA 1. Podstawowe dane o LGD na obszarze województwa dolnośląskiego – Schemat II PPL+, stan na początek 2008 roku
 TABLE 1. The basic data on LAGs in Lower Silesia participating in Scheme II of LEADER+ Pilot Programme, data from 2008

Lp.	Nazwa LGD	Powierzchnia [km ²]	Ludność ogółem	Ludność obszarów wiejskich (bez miast) [%]
1	Fundacja „Bory Dolnośląskie”	886	25 145	64,9
2	Stowarzyszenie „Partnerstwo Izerskie Bogactwem Trójgranicza”	1 277	92 849	59,3
3	Stowarzyszenie Kaczawskie	846	41 411	81,4
4	Fundacja „Partnerstwo Ducha Gór”	229	21 935	100,0
5	Fundacja na Rzecz Rozwoju Ziemi Kamiennogórskiej	378	24 911	74,2
6	Fundacja „Kłodzka Wstęga Sudetów” (LGD)	1 508	90 958	63,5
7	Stowarzyszenie „Ślężanie” (LGD)	455	32 041	78,7
8	Fundacja „Dobra Widawa”	1 069	80 407	80,4
9	Fundacja „Doliny Baryczy”	1 175	64 810	60,9
10	Fundacja „Partnerstwo Doliny Środkowej Odry”	1 607	92 819	66,9
11	Fundacja „Porozumienie Wzgórz Dalkowskich”	582	46 843	52,6
12	Fundacja „Wrzosowa Kraina”	596	27 069	45,8
	Razem	10 608	641 198	67,3
	Średnia	884	53 433	69,05

Źródło: Na podstawie *Banku danych regionalnych i lokalnych* GUS.

RYSUNEK 1. LGD działające na Dolnym Śląsku, uczestniczące w Schemacie II PPL+ w latach 2005–2008 (numeracja LGD na mapie według tabeli 1)

FIGURE 1. LAGs acting in Lower Silesia participating in Scheme II of LEADER+ Pilot Programme in 2005–2008 (numbers according to Table 1)

liczba mieszkańców – 53 tysiące (tabela 1 i rysunek 1). Największa liczba osób (ponad 90 tysięcy) zamieszkiwała tereny objęte działaniami Fundacji „Kłodzka Wstęga Sudetów” i „Partnerstwo Doliny Środkowej Odry” oraz Stowarzyszenia „Partnerstwo Izerskie Bogactwem Trójgranicza”. Najmniejszy zasięg działania miała Fundacja „Partnerstwo Ducha Gór” (229 km² i 21,9 tysięcy mieszkańców) – było to jedyne analizowane LGD zamieszkiwane w całości przez ludność wiejską.

Działania podejmowane przez LGD w ramach Schematu II PPL+ analizowano na podstawie sprawozdań końcowych z realizacji projektów uzyskanych z Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA. W obliczeniach dotyczących struktury wydatków w ramach Schematu II PPL+ pominięto koszty administracyjne i koszty bankowe, odnosząc się tylko do sumy środków kwalifikowanych wydatkowanych na realizację konkretnych zadań.

W celu oceny wpływu działań partnerstw terytorialnych na aktywność mieszkańców porównano zmiany lub stan wybranych wskaźników statystycznych. Przedział czasowy analizy dopasowano w miarę możliwości do terminów realizacji PPL+. Był on wdrażany od końca 2004 roku, co miało już wpływ na rozpoczęcie tworzenia organizacji typu LGD. Od połowy 2005 roku do połowy 2006 roku realizowano Schemat I PPL+ (budowa strategii i formalna rejestracja LGD jako organizacji pozarządowej), natomiast od pierwszej połowy 2007 roku maksymalnie do marca 2008 roku realizowano działania w ramach przygotowanej strategii. Z tego względu do analiz wzięto pod uwagę dane statystyczne z 2003 roku (jako stan przed rozpoczęciem PPL+) oraz dane z końca 2007 roku celem określenia ewentualnego wpływu PPL+ na wartości analizowanych wskaźników.

Podstawowe dane statystyczne dla poszczególnych gmin uzyskano z GUS. W zakresie aktywności społecznej wykorzystano dostępne dane, dotyczące liczb: organizacji pozarządowych w gminach (fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne zarejestrowane w systemie REGON), imprez organizowanych przez domy kultury, członków zespołów oraz członków kół działających przy domach kultury. W zakresie aktywności ekonomicznej wykorzystano dane GUS o liczbie zarejestrowanych podmiotów gospodarczych w systemie REGON oraz dane o liczbie produktów regionalnych i lokalnych z opublikowanego przez Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego katalogu tych produktów. Analizowano także różnice wielkości wybranych wskaźników między 2003 i 2007 rokiem.

W niniejszej pracy analizowano średnie wartości wskaźników dla gmin: które należały do LGD, które nie należały do LGD oraz które należały do LGD z wyłączeniem gmin bezpośrednio sąsiadujących z dużymi miastami (Wrocław, Legnica, Jelenia Góra, Wałbrzych). Wyłączenie gmin podmiejskich było spowodowane ich szczególnym charakterem, wynikającym z intensywnych procesów suburbanizacji i związków funkcjonalnych z miastem. W porównaniach międzygminnych uwzględniono tylko gminy zlokalizowane na obszarze województwa dolnośląskiego (do części LGD należą także gminy z województw ościennych). Natomiast w analizie wydatków

uwzględniono całe obszary LGD, gdyż nie jest możliwe ich przyporządkowanie terytorialne do pojedynczych gmin.

STRUKTURA WYDATKOWANIA ŚRODKÓW NA REALIZACJĘ STRATEGII LGD

Badane organizacje prowadziły działania w ramach PPL+ formalnie od drugiej połowy 2006 roku do kwietnia 2008 roku. Najwięcej projektów realizowano w ramach komponentu „Wykorzystanie zasobów naturalnych i kulturowych”. Wydano na nie ponad 50% dostępnych środków (3,1 mln zł). Realizowane projekty dotyczyły zwykle inwentaryzacji zasobów i imprez lokalnych, m.in. inwentaryzacji zasobów kulturowych (np. twórców i zespołów ludowych wraz ze wsparciem ich działalności), inwentaryzacji przyrodniczych, tworzenia produktów turystycznych (np. znakowane trasy turystyczne wraz z oznakowaniem i tablicami informacyjnymi), szkolenia w zakresie agroturystyki, lokalnych imprez kulturalnych, takich jak festyny czy występy zespołów. W tej kategorii w sprawozdaniach zwracano uwagę na udział mieszkańców (szczególnie lokalnych twórców, zespołów itp.) w imprezach kulturalnych i sportowych na obszarach wiejskich.

Druga w kolejności kategoria wydatków dotyczyła „zastosowania nowych informacji, know-how i nowych technologii w celu podniesienia konkurencyjności produktów i usług obszarów wiejskich”, jednak tylko 4 partnerstwa wykazały wydatki w tej kategorii działań (łącznie 1,7 mln zł, tj. około 28% dostępnych środków). W praktyce znaczna liczba wykazanych projektów nie odbiegała od tych realizowanych w innych kategoriach (np. do tej grupy zaliczano w niektórych LGD projekty dotyczące dokumentacji technicznej utworzenia parkingów, renowacji zabytków należących do gminy, inwentaryzacji starych i wytyczenia nowych szlaków turystycznych i ścieżek edukacyjnych). Tylko niewielką liczbę projektów rzeczywiście można wiązać z samorozwojem mieszkańców (np. kursy dla rolników dotyczące rolnictwa ekologicznego lub wykorzystania nowinek biotechnologicznych, szkolenia dotyczące wykorzystania nowych technologii w promocji i usługach) czy też z zagadnieniami wdrażania nowych technologii (np. dokumentacje dotyczące wykorzystania ekologicznych źródeł ogrzewania, portale internetowe, tworzenie centrów rozwoju wsi itp.). Według analizowanych sprawozdań, działania dotyczące wykorzystania energii odnawialnej w gospodarstwach wiejskich (energia wiatru, słoneczna, biomasy itp.) nie były często podejmowane, chociaż były wymieniane w strategiach. Realizowane projekty rzadko wykorzystywały nowoczesne technologie. W tej kategorii mieszkańcy byli raczej biernymi uczestnikami szkoleń. Trudno także ocenić ze sprawozdań, na ile szkolenia były otwarte dla wszystkich zainteresowanych, a na ile skierowane do urzędników czy specjalistycznych firm usługowych.

Kolejną grupą projektów, na które wydatkowano poniżej 13% ogółu dostępnych środków (0,8 mln zł), było „podnoszenie wartości produktów lokalnych”. Działania tego typu związane były najczęściej z rejestracją, promocją lub orga-

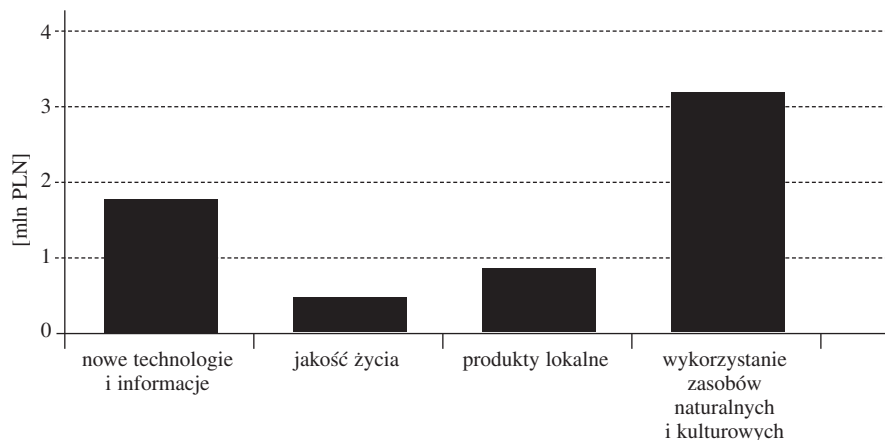
nizacją sprzedaży produktów, powstających w gospodarstwach rolnych i małych przedsiębiorstwach na terenie gmin z LGD. Działania te mogły sprzyjać pobudzaniu i wzmacnianiu aktywności ekonomicznej mieszkańców.

Najmniej środków (0,5 mln zł, tj. 7,8%) przeznaczono na „podnoszenie jakości życia na obszarach wiejskich”. Zdaniem autorów, ta kategoria działań, ze względu na koncentrowanie się na dokumentacji technicznej różnego typu infrastruktury, miała mały wpływ na rzeczywistą aktywność mieszkańców. Najprawdopodobniej powinny być w tej kategorii wykazane znacznie wyższe wydatki, gdyż zdaniem autorów do tej grupy kosztów powinny być kwalifikowane prawie wszystkie projekty, dotyczące dokumentacji technicznej modernizacji infrastruktury komunalnej i rekreacyjnej, wykazywane w sprawozdaniach niektórych LGD w kategorii „zastosowanie nowych informacji (...)”. Kategoryzacja stosowana przez LGD była dość dowolna, pomimo podobieństw w realizowanych projektach często były one przyporządkowywane do jednej lub dwóch kategorii (rysunki 2 i 3).

W analizowanych sprawozdaniach stosowano także inny (niezależny od poprzedniego) sposób kategoryzacji realizowanych działań na: szkolenia, analizy, ekspertyzy, przedsięwzięcia o charakterze informacyjnym, działania na rzecz promocji regionu, w tym imprezy kulturalne, współpracę i wymianę doświadczeń między LGD. W sprawozdaniach większość LGD wykazała wydatki w każdej z tych kategorii (rysunki 4 i 5).

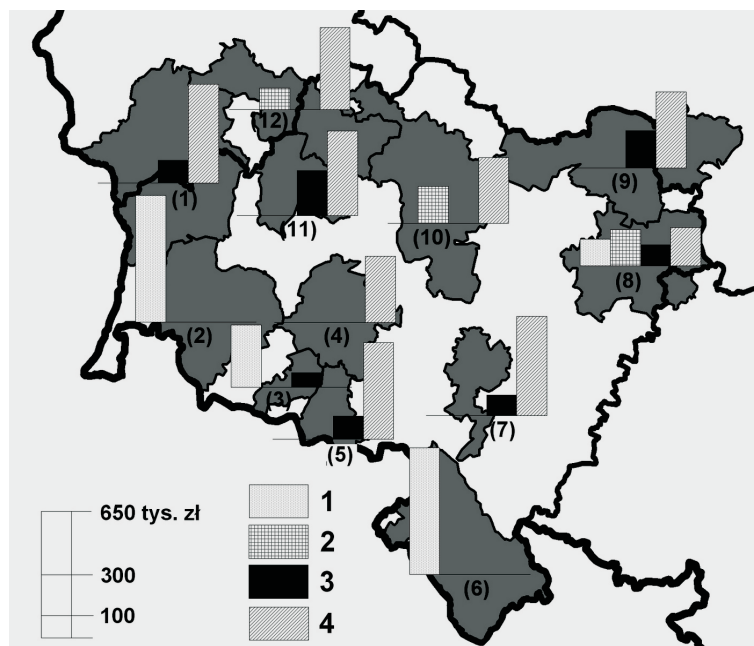
Najwięcej środków, tj. 2,3 mln zł (29% ogółu środków) wydatkowano na działania promocyjne i imprezy kulturalne oraz na szkolenia (2,2 mln, tj. 29%), które można traktować jako przedsięwzięcia dla mieszkańców gmin z LGD. Z dostępnych danych trudno jednak ocenić, na ile mieszkańcy byli biernymi odbiorcami tych działań, a na ile osobami je planującymi i aktywnymi wykonawcami.

Mniej środków wykorzystano na ekspertyzy (1,6 mln, tj. 21%) i na przedsięwzięcia informacyjne (np. wydawnictwa, inwentaryzacje, foldery, strony internetowe itp. – 1,3 mln zł, tj. 17%), które miały najmniej partycypacyjny charakter. Około 2,5% środków wydano na współpracę i wymianę doświadczeń z innymi, najczęściej krajowymi LGD. W ramach PPL+ nie realizowano żadnych wspólnych projektów z partnerami zagranicznymi, poza wyjazdami studyjnymi do zagranicznych LGD. Obejmowały one jeden obszar we Włoszech, jeden we Francji oraz przygraniczną współpracę z LGD w Saksonii (Niemcy) i w Czechach. Uczestniczyły w nich zwykle osoby najbardziej aktywne, związane z zarządami LGD i różnymi organizacjami lokalnymi. W sprawozdaniach dla FAPA brak jest danych, by ocenić, w jakim stopniu doświadczenia z wizyt zagranicznych przedstawicieli LGD były potem wykorzystywane w Polsce, a w jakim była to tylko „turystyka elit”, jak określa to Wasielewski [2009].

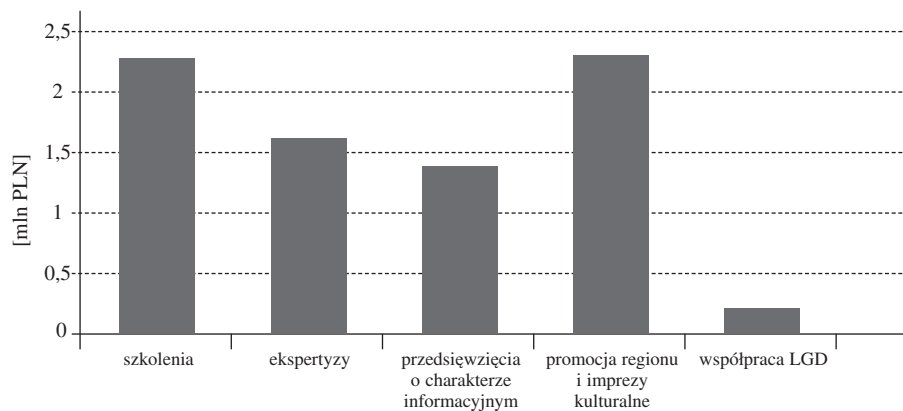
RYSUNEK 2. Łączna wysokość wydatków LGD funkcjonujących na Dolnym Śląsku według podziału tematycznego stosowanego w Schemacie II PPL+, pełne nazwy wydzielanych kategorii w tekście (na podstawie danych FAPA)

FIGURE 2. Total expenses of the LAGs acting in Lower Silesia according to the division used in Scheme I of LEADER+ Pilot Programme, full names in the text (on data from FAPA)

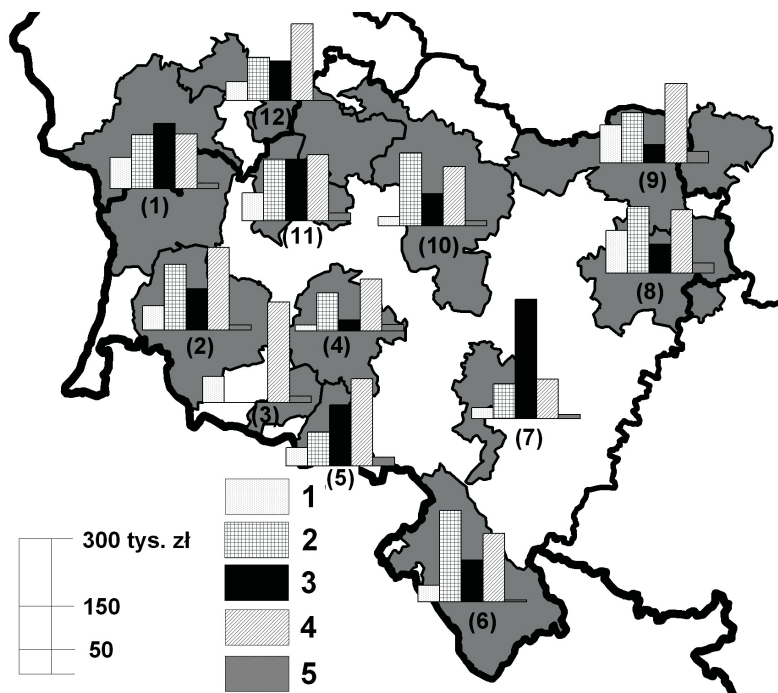

RYSUNEK 3. Indywidualna wysokość wydatków LGD funkcjonujących na Dolnym Śląsku według podziału tematycznego stosowanego w Schemacie II PPL+: 1 – zastosowanie nowych informacji, know-how i nowych technologii w celu podniesienia konkurencyjności produktów i usług obszarów wiejskich, 2 – podnoszenie jakości życia na obszarach wiejskich, 3 – podnoszenie wartości produktów lokalnych, 4 – wykorzystanie zasobów naturalnych i kulturowych (na podstawie danych FAPA)

FIGURE 3. The individual amount of expenses of the LAGs functioning in Lower Silesia according to division used in Scheme I of LEADER+ Pilot Programme: 1 – the use of new know-how and new technologies to make the products and services of rural areas more competitive, 2 – improving the quality of life in rural areas, 3 – the improvement of the value of local products, 4 – the use of natural and cultural resources (on data from FAPA)

RYSUNEK 4. Łączna wysokość wydatków LGD funkcjonujących na Dolnym Śląsku według typów działań wyszczególnianych w sprawozdaniach z realizacji Schematu II PPL+ (na podstawie danych FAPA)
 FIGURE 4. Total expenses of the LAGs functioning in Lower Silesia according to action types specified in reports from the realisation of Scheme I of LEADER+ Pilot Programme (on data from FAPA)

RYSUNEK 5. Indywidualna wysokość wydatków LGD funkcjonujących na Dolnym Śląsku według typów działań wyszczególnianych w sprawozdaniach z realizacji Schematu II PPL+: 1 – szkolenia, 2 – analizy, ekspertyzy, 3 – przedsięwzięcia o charakterze informacyjnym, 4 – działania na rzecz promocji regionu, w tym imprezy kulturalne, 5 – współpraca i wymiana doświadczeń między LGD (na podstawie danych FAPA)

FIGURE 5. The individual amount of expenses of LAGs functioning in Lower Silesia according to action types specified in reports from Scheme I of LEADER+ Pilot Programme: 1 – trainings, 2 – analyses, expert opinions, 3 – informative projects, 4 – actions for region promotion including cultural events, 5 – cooperation and exchange of experiences between LAGs (on data from FAPA)

ZMIANY AKTYWNOŚCI MIESZKAŃCÓW LGD I GMIN NIENALEŻĄCYCH DO LGD

Aktywność społeczna

Z dostępnych wskaźników GUS wynika, że w 2003 roku liczba organizacji pozarządowych na 10 tysięcy mieszkańców w gminach, które weszły później w skład LGD, była większa średnio o 1,2 niż w gminach pozostających poza LGD (tabela 2). Świadczy to o tym, że partnerstwa powstawały w pierwszej kolejności na obszarach, w których aktywność społeczna mieszkańców zorganizowanych w formalnych organizacjach była już wówczas względnie większa. W 2007 roku liczba organizacji pozarządowych w gminach z LGD była większa o 1,8 (przy wyłączeniu gmin podmiejskich – o 1,7) niż w gminach poza LGD. Oznacza to, że w gminach z LGD nastąpił wzrost średniej względnej liczby organizacji pozarządowych, większy niż w gminach poza badanymi partnerstwami. Wyniku tego nie można tłumaczyć wyłącznie tworzeniem samych LGD, które rejestrowane były jako organizacje pozarządowe, gdyż po odjęciu jednej organizacji od ich łącznej liczby w gminie, w której LGD była zarejestrowana, uzyskano podobne wskaźniki (tabela 2). Dla gmin z LGD, traktowanych jako ogół, odnotowano zmniejszenie wartości średniej o 0,1, co przekłada się na zmniejszenie różnicy między gminami z LGD i bez LGD do 1,7. W przypadku wyłączenia gmin podmiejskich różnica również zmniejsza się nieznacznie – do 1,6. Oznacza to, że w gminach z LGD łatwiej powstawały kolejne organizacje pozarządowe.

Podobnie średnia liczba imprez organizowanych przez domy kultury na 10 tysięcy mieszkańców w gminach, które weszły później w skład LGD, wynosiła w 2003 roku 111 i była nieznacznie większa (o 99 ogółem i 32 przy wyłączeniu gmin podmiejskich) niż w gminach pozostających poza LGD. Jednak w 2007 roku, kiedy realizowano działania PPL+ (a więc m.in. finansowano takie imprezy), różnica między gminami z LGD i bez LGD zmniejszyła się – odpowiednio o 20 i 14. Oznacza to, że w gminach z LGD nastąpił nieco większy spadek liczby tego typu imprez.

W 2003 roku w gminach należących później do LGD wskaźnik liczby członków zespołów działających przy domach kultury na 10 tysięcy mieszkańców wynosił średnio 6,18 i była to wartość większa niż w gminach bez LGD (4,29). Jednak w latach 2003–2007 w gminach z LGD nastąpił spadek wartości tego wskaźnika, natomiast w gminach poza LGD – wzrost. W rezultacie w 2007 roku różnica liczby członków zespołów przy domach kultury w gminach z LGD i w gminach bez LGD zmniejszyła się do 0,66.

Średnia liczba członków kół działających przy domach kultury na 10 tysięcy mieszkańców w 2003 roku w gminach należących później do LGD wynosiła 100 i była minimalnie większa niż w gminach bez LGD (62). W 2007 roku liczba ta zmniejszyła się do 87, natomiast w gminach bez LGD wskaźnik ten wzrósł do 76.

TABELA 2. Wybrane wskaźniki dotyczące aktywności społecznej w gminach należących i nienależących do LGD
TABLE 2. Chosen indicators of social activities in municipalities participating and not participating in the LAGs

Wskaźnik	Gminy z LGD		Gminy bez LGD		Różnica	
	ogółem	bez podmiejskich	ogółem	bez podmiejskich	ogółem	bez podmiejskich
NGO na 10 tys. mieszkańców (2003)	15,46	15,12	14,25	13,94	1,21	1,18
NGO na 10 tys. mieszkańców (2007, ogółem)	23,32	22,91	21,48	21,19	1,84	1,73
NGO na 10 tys. mieszkańców (2007, po odjęciu i organizacji LGD w gminie, w której jest zarejestrowana)	23,18	22,78	21,48	21,19	1,70	1,59
Imprezy na 10 tys. mieszkańców (2003)	111	114	78	82	99	32
Imprezy na 10 tys. mieszkańców (2007)	92	92	72	78	20	14
Członkowie zespołów na 10 tys. mieszkańców (2003)	6,18	6,36	4,29	4,15	1,89	2,21
Członkowie zespołów na 10 tys. mieszkańców (2007)	6,07	6,18	5,41	5,08	0,66	1,10
Członkowie kół na 10 tys. mieszkańców (2003)	100	102	62	61	38	41
Członkowie kół na 10 tys. mieszkańców (2007)	87	86	76	83	11	3

NGO – Non-governmental organization (organizacja pozarządowa).
Źródło: Bank danych regionalnych i lokalnych GUS.

TABELA 3. Wybrane wskaźniki dotyczące aktywności ekonomicznej w gminach należących i nienależących do LGD
TABLE 3. Chosen indicators of economic activities in municipalities participating and not participating in the LAGs

Wskaźnik	Gminy z LGD		Gminy bez LGD		Różnica	
	ogółem	bez podmiejskich	ogółem	bez podmiejskich	ogółem	bez podmiejskich
NGO na 10 tys. mieszkańców (2003)	15,46	15,12	14,25	13,94	1,21	1,18
Przedsiębiorczość na 10 tys. (2003)	695	681	715	677	-20	4
Przedsiębiorczość na 10 tys. (2007)	721	703	750	695	-28	8
PIT na mieszkańca (2003)	127	125	130	122	-3	4
PIT na mieszkańca (2007)	309	303	319	283	-10	21
Produkty lokalne zarejestrowane do 2010 roku	54	48	12	9	42	39

Źródło: Bank danych regionalnych i lokalnych GUS oraz *Produkty regionalne...* [2010].

Aktywność ekonomiczna

Wskaźnik przedsiębiorczości mieszkańców w gminach, które weszły później do LGD w 2003 roku, wynosił 695 zarejestrowanych przedsiębiorstw na 10 tysięcy mieszkańców i był niższy niż w gminach, które w badanym okresie nie należały do LGD (715 osób). Jeżeli jednak wykluczymy z analizy gminy przyległe do największych miast, to gminy bez LGD cechowały się mniejszymi wartościami wskaźników przedsiębiorczości (tabela 3). W 2007 roku zwiększyła się różnica ogółem między średnimi wartościami wskaźnika w gminach z LGD i bez LGD, było to jednak wynikiem wzrostu przedsiębiorczości w gminach podmiejskich (szczególnie w otoczeniu Wrocławia, gdzie większość gmin, poza Długołęką, do żadnych LGD nie należała). Po wyłączeniu ich z analizy wskaźnik przedsiębiorczości w gminach z LGD okazuje się wyższy niż w gminach bez LGD. Dodatkowo w latach 2003–2007 różnica ta wzrosła dwukrotnie (z 4 do 8), co może świadczyć o pozytywnym wpływie PPL+.

Dochody na mieszkańca, wykazane w PIT, rozpatrywane we wszystkich gminach województwa dolnośląskiego były wyższe w gminach bez LGD, zarówno w 2003, jak i 2007 roku. Po wyłączeniu z analizy gmin przylegających do największych miast można stwierdzić, że w 2007 roku w gminach należących do LGD mieszkańcy osiągnęli wyższe dochody niż mieszkańcy gmin pozostających poza LGD. Dodatnia różnica w dochodach zwiększyła się z 4 zł w 2003 roku do 21 zł w 2007 roku, co może wskazywać na pozytywny wpływ działań LGD na zarobki mieszkańców.

Uzyskane dane, dotyczące produktów lokalnych, nie pozwalają na analizę dynamiki zmian i dotyczą jedynie liczby wszystkich produktów zarejestrowanych do 2010 roku. W gminach z LGD liczba ta była wyraźnie większa niż w gminach bez LGD, co w kontekście znaczących środków wydatkowanych w PPL+ na ich promocję można uznać za wyraźny efekt działalności LGD.

DYSKUSJA I WNIOSKI

W niniejszej pracy analizowano przede wszystkim dane ze sprawozdań finansowych LGD i wybrane dane GUS dostępne dla gmin. Dane finansowe zawarte w sprawozdaniach z realizacji PPL+ można rozpatrywać jedynie w kontekście kategorii sprawozdawczych, które w małym stopniu informują, na ile w prowadzonych działaniach angażowano społeczność i podmioty lokalne. LGD wykazały dużą dowolność w interpretacji 4 głównych typów kategorii projektów i w rezultacie stosunkowo mało nadają się do analiz porównawczych. Nieco dokładniejsza okazała się kategoryzacja działań (szkolenia, ekspertyzy itp.) i te dane lepiej nadają się do oceny wpływu LGD na aktywność społeczną.

Poszczególne projekty w wielu przypadkach mogły być realizowane bez aktywnego udziału mieszkańców, szczególnie w dziale ekspertyzy – świadczą o tym na przykład projekty eksperckie, dotyczące dokumentacji technicznej modernizacji lub rozbudowy infrastruktury. Poza powstaniem kolejnego dokumen-

tu, który nawet nie musiał być wdrożony w praktyce (lub nawet nie mógł, bo w ramach PPL+ nie finansowano projektów infrastrukturalnych), nie wpływały one bezpośrednio na aktywność mieszkańców. Mogą one w przyszłości polepszyć „jakość życia”, jeśli zostaną zrealizowane w praktyce. Niejednokrotnie dokumentacja dotyczyła typowych zadań samorządowych, które w dodatku w niektórych przypadkach były narzucone przez władze gminne jako warunek wsparcia finansowego LGD [Furmankiewicz i in. 2010]. Należy jednak przyznać, że większość środków wydano w kategoriach „szkolenia” oraz „promocja regionu i imprezy kulturalne”, w których można angażować mieszkańców przynajmniej jako odbiorców usług.

Analiza dostępnych danych statystycznych GUS wskazuje na możliwość wystąpienia niewielkiego negatywnego wpływu LGD na wskaźnik aktywności mieszkańców działających w ramach imprez i zajęć organizowanych przez domy kultury. Nie jest to jednak wynik spadku aktywności mieszkańców ogółem, a jedynie rezultat specyfiki danych statystycznych, które nie uwzględniają przejmowania formalnej organizacji imprez lokalnych przez LGD i organizacje pozarządowe. W rezultacie działań LGD rola domów kultury, jako organizatorów imprez i podmiotów wspierających lokalne zespoły i koła zainteresowań, zmniejszała się. Oznacza to, że albo oferta LGD była na tyle interesująca, że „przejmowała” osoby aktywne, albo gminy, będące właścicielami i podmiotami finansującymi lokalne domy kultury, wycofywały się z bezpośredniego wsparcia aktywności lokalnej. Może to wskazywać na ograniczoną rolę PPL+ w tworzeniu tzw. wartości dodanej. Imprezy LGD nie były „dodatkiem” do tych już istniejących, czyli jedynie przejmowały one organizację i finansowanie tego typu działań. Jednak takie przesunięcie odpowiedzialności za organizację różnych działań lokalnych – od samorządowych domów kultury do lokalnych organizacji pozarządowych – świadczy także o wzroście roli trzeciego sektora w zaspokajaniu tego typu potrzeb lokalnych, co można traktować jako pozytywny aspekt funkcjonowania LGD. Ze względu na brak danych, dotyczących liczby imprez czy liczby członków zespołów ogółem w gminach, trudno jednak zweryfikować tę interpretację.

PPL+ miał wyraźnie pozytywny wpływ na wskaźniki liczby organizacji pozarządowych na mieszkańca, nie tylko dlatego, iż same LGD były rejestrowane jako fundacje i stowarzyszenia. Brak jest dostępnych danych ze statystyk GUS, czy program ten wpływał także pozytywnie na wzmocnienie organizacji już istniejących (np. czy wcześniej istniejące lokalne organizacje pozarządowe zrealizowały dodatkowe projekty, czy zwiększyła się liczba członków tych organizacji). Takie analizy wymagałyby dodatkowych badań ankietowych.

W zakresie aktywności ekonomicznej pozytywny wpływ tego programu był widoczny przede wszystkim w tworzeniu i rejestracji tzw. produktów lokalnych. Był to jeden z istotnych celów działania większości LGD na Dolnym Śląsku i wyraźnie widać, że w gminach z LGD liczba zarejestrowanych produktów jest wyraźnie większa niż w gminach bez LGD. Dzięki wsparciu marketingowemu i promocji zwiększenie sprzedaży tego typu produktów przez rolników i lokal-

nych producentów może pozytywnie wpływać na uzyskiwane przez nich dochody, gdyż zwykle ceny takich produktów sprzedawanych bezpośrednio są wyższe niż na przykład w ramach masowego skupu.

O wzroście dochodów mieszkańców gmin z LGD świadczy także statystyka dochodów gmin pozyskiwanych z PIT w przeliczeniu na mieszkańca. Chociaż ogólnie gminy bez LGD osiągają wyższe wskaźniki, to jednak po wykluczeniu z analizy gmin przylegających do 4 największych miast Dolnego Śląska, widać wyraźnie, że w gminach z LGD następował większy wzrost dochodów niż w gminach bez LGD.

Niniejsze rozważania wskazują, że LGD miały pozytywny wpływ na aktywność ekonomiczną mieszkańców. Mniej wyraźny jest wpływ na aktywność społeczno-kulturalną, co jednak jest prawdopodobnie uwarunkowane specyfiką danych statystycznych GUS, zbieranych głównie z samorządowych domów kultury. Ze względu na zwiększenie aktywności organizacji pozarządowych w organizacji różnych imprez lokalnych wskaźniki GUS mylnie mogą wskazywać na zmniejszenie się aktywności społecznej. Ocena wielkości tego typu efektu wymaga dodatkowych badań.

Istotnym wnioskiem, wynikającym z niniejszej analizy aktywności społecznej i ekonomicznej ludności, jest potwierdzenie odmiennej specyfiki gmin podmiejskich. Ich funkcjonalne powiązania z dużymi miastami wpływają na znacznie większą aktywność ekonomiczną i na te rodzaje aktywności społecznej, które można traktować jako związane w dużej mierze z miejskim stylem życia czy korzystniejszymi uwarunkowaniami cechującymi aglomeracje miejskie (np. wyższe dochody, wyższy poziom przedsiębiorczości). W dalszych analizach, dotyczących funkcjonowania partnerstw terytorialnych, należałoby kontynuować takie podejście bądź też zmodyfikować je o wydzielenie w analizach innej funkcjonalnej kategorii obszarów (np. obszary peryferyjne, typowo rolnicze czy turystyczne).

Wskazana jest także korekta struktury sprawozdawczości LGD z realizacją projektów (w porównaniu z PPL+) z większym naciskiem położonym na wykazanie rzeczywistego udziału lokalnych społeczności, organizacji pozarządowych, przedstawicieli biznesu itp. w przygotowywaniu, wybieraniu i realizowaniu działań. Sprzyjałoby to wiarygodności ocen programu, ale także obligowało LGD do większego zwracania uwagi na zaangażowanie lokalnych społeczności. Dane mogłyby być zbierane jako obowiązkowy dodatek do sprawozdań finansowych LGD i upubliczniane w zestawieniach zbiorczych, na przykład w ramach prac GUS. Finansowy efekt przygotowania na przykład dokumentów planistycznych łatwo wykazać w sprawozdawczości, ale nie ma to wiele wspólnego z głównym celem programów typu LEADER, jakim powinno być zwiększenie partycypacji sektora niepublicznego w podejmowaniu decyzji w zakresie zarządzania zasobami lokalnymi oraz pobudzanie ekonomicznej i społecznej aktywności mieszkańców. Korzystne byłoby także precyzyjniejsze zdefiniowanie przyporządkowania działań do omawianych wcześniej 4 kategorii wykorzystywanych w ewaluacji programów typu LEADER lub rezygnacja z takiej kategoryzacji, gdyż niniejsze rozwa-

zania wskazują na dość dużą dowolność w kategoryzacji prowadzonych działań, co utrudnia obecnie ocenę efektów. Jest to w pewnym sensie wynik postulowanej w zasadach programu „integracji” różnego typu projektów – mogą być one wszak zarówno „innovacyjne”, jak i sprzyjać zachowaniu dziedzictwa kulturowego, na przykład poprzez promowanie „produktów lokalnych”. Takiego projektu często nie da się w praktyce przyporządkować do jednej kategorii. Stąd wartościowsze byłoby zbieranie danych potwierdzających udział sektora niepublicznego i mieszkańców w planowaniu, realizacji i uczestnictwie w prowadzonych działaniach.

Ze względu na znaczne środki finansowe, wspierające rozwój lokalny poprzez instytucje partnerstw terytorialnych (LGD) i nacisk władz publicznych różnego szczebla na pełne wykorzystanie środków w ramach osi 4. Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (2007–2013), w 2009 roku aż na 93% obszarów uprawnionych do korzystania ze środków PROW istniały tego typu organizacje zakwalifikowane do wsparcia [Ściański i Żak 2009]. Oznacza to niemal pełne upowszechnienie tej metody zarządzania zasobami na obszarach wiejskich w Polsce, co może mieć pozytywny wpływ na wiele wskaźników opisujących aktywność społeczną i ekonomiczną ludności. Z punktu widzenia metodycznego utrudni to jednak ewaluację działań ze względu na brak możliwości ich porównania na obszarach uczestniczących i nieuczestniczących w programie. Stąd szczegółowe analizy historycznego już Programu Pilotażowego LEADER+ są niezwykle przydatne w ocenie tej metody wspierania rozwoju obszarów wiejskich. Ze względu na wzrastającą rolę LGD w zarządzaniu zasobami lokalnymi i funduszami publicznymi badania dotyczące metodyki oceny efektów funkcjonowania tych organizacji powinny być kontynuowane i uwzględniane przy planowaniu kolejnych programów.

BIBLIOGRAFIA

- Borek T., Fałkowski J., Giejbowicz E., Janiak K., Pośredniak A., Zielińska M., 2006: *Inicjatywa LEADER – pierwsze doświadczenia i szanse rozwoju*. Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa.
- Borowska A., 2009: *Lokalne Grupy Działania czynnikiem stymulującym rozwój obszarów wiejskich w Polsce*. „Acta Scientiarum Polonorum, Oeconomia” 8 (4): 13–22.
- Furmankiewicz M., 2006: *Współpraca międzysektorowa w ramach „partnerstw terytorialnych” na obszarach wiejskich w Polsce*. „Studia Regionalne i Lokalne” 2 (24): 117–136.
- Furmankiewicz M., Królikowska K., 2010: *Partnerstwa terytorialne na obszarach wiejskich w Polsce w latach 1994–2006*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.
- Furmankiewicz M., Thompson N., Zielińska M., 2010: *Area-based partnerships in rural Poland: The post-accession experience*. „Journal of Rural Studies” 26 (1): 52–62.
- Geisler R., 2004: *Spółczesność obywatelskie i demokracja lokalna w Tychach*. „Studia Regionalne i Lokalne” 4 (18): 127–143.
- Goszczyński W., 2008: *Kształtowanie synergicznych form kapitału społecznego jako warunek prawidłowej aktywizacji społeczności lokalnych na przykładzie pilotażowego programu LEADER+*. W: *Spoleczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja spo-*

- teczna i kapitał społeczny*. Red. H. Podedworna, P. Ruszkowski. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa: 102–122.
- Halamska M., 2009: *Zasoby własne wsi a zewnętrzne programy rozwoju na przykładzie zależności kapitał społeczny – PP LEADER+*. „Wieś i Rolnictwo” 3 (144): 9–28.
- Hanke K., 2006: *Perspektywa tworzenia Lokalnych Grup Działania w programie LEADER*. „Wieś i Rolnictwo” 3 (132): 62–71.
- Hanke K., Psyk-Piotrowska E., 2006: *Analiza SWOT wdrażania Pilotażowego Programu LEADER+ na podstawie badań w dwóch gminach*. „Wieś i Rolnictwo” 4 (133): 77–89.
- Hanke-Zajda K., 2009: *Potencjał kapitału społecznego lokalnych grup działania województwa łódzkiego*. „Wieś i Rolnictwo” 4 (145): 199–211.
- High C., Nemes G., 2007: *Social learning in LEADER: Exogenous, endogenous and hybrid evaluation in rural development*. „Sociologia Ruralis” 47 (2): 103–119.
- Hudson R., 2002: *New geographies and forms of work and unemployment and public policy innovation in Europe*. „Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie” 93 (3): 316–335.
- Kamiński R., 2006a: *Czy jest miejsce dla programu LEADER na polskiej wsi? Na podstawie doświadczeń pierwszych miesięcy wdrażania programu LEADER w Polsce*. „Wieś i Rolnictwo” 1 (130): 136–149.
- Kamiński R., 2006b: *Konieczność stosowania metody LEADER w nowym funduszu wiejskim – szansa czy zagrożenie? W: Polska strategia w procesie kształtowania polityki Unii Europejskiej wobec obszarów wiejskich i rolnictwa*. Red. J. Wilkin, M. Błąd, D. Klepacka. IRWiR PAN, Warszawa: 43–60.
- Kamiński R., 2007: *Odnowa wsi i LEADER – komplementarność metod rozwoju obszarów wiejskich*. W: *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. Red. M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński. IRWiR PAN, Warszawa: 165–179.
- Knieć W., 2009: *Władza w Lokalnych Grupach Działania: pomiędzy realnym a skolonizowanym partnerstwem*. W: *Doświadczenia z funkcjonowania programu LEADER w Polsce w latach 2004–2009*. Red. K. Wasielewski. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz: 61–71.
- Produkty regionalne i tradycyjne z Dolnego Śląska, 2010*. Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego (<http://www.umwd.dolnyślask.pl/obszarywiejskie/produkty-regionalne-i-tradycyjne/katalog-produktow-regionalnych-i-tradycyjnych>, dostęp z 15.01.2011).
- Saraceno E., 1999: *The Evaluation of Local Policy Making in Europe: Learning from the LEADER Community Initiative*. „Evaluation” 5 (4): 439–457.
- Skrzypiec R., 2002: *Badanie lokalnej aktywności obywatelskiej – problematyka, metody i techniki badań*. W: *Lokalne uczestnictwo obywatelskie. Raporty z badań 1998–2002*. Red. R. Skrzypiec. Ośrodek Badania Aktywności Lokalnej przy Stowarzyszeniu Asocjacje i Wydawnictwo Nowy Świat, Warszawa: 5–19.
- Szatur-Jaworska B., 2005: *Diagnozowanie w polityce społecznej. Materiały do studiowania*. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa.
- Ściański P., Żak M., 2009: *Oś IV PROW 2007–2013 – Lokalne Grupy Działania i Lokalne Strategie Rozwoju*. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Śpiewak R., 2009: *Kierunki rozwoju wsi prezentowane przez wybrane lokalne grupy działania realizujące program LEADER+ w Polsce*. „Wieś i Rolnictwo” 4 (145): 212–225.
- Wasielewski K., 2005: *Program LEADER+. Szansa czy tylko nadzieja na aktywizację polskiej wsi? W: Proces demarginalizacji polskiej wsi. Programy pomocowe, liderzy, elity i organizacje pozarządowe*. Red. B. Fedyszak-Radziejowska. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa: 69–96.
- Wasielewski K., 2009: *LEADER w Polsce – między ideą a rzeczywistością. W: Tworzenie partnerstw lokalnych i ich sieci na obszarach wiejskich. Doświadczenia z funkcjonowania programu LEADER w Polsce w latach 2004–2009*. Red. K. Wasielewski. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz: 135–142.

Wendt J., 2007: *Wymiar przestrzenny struktur i aktywności społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*. IGiPZ PAN, Warszawa.

THE LEADER+ PILOT PROGRAMME'S IMPACT ON THE ACTIVITY OF INHABITANTS OF COMMUNES PARTICIPATING IN TERRITORIAL PARTNERSHIPS IN LOWER SILESIA

Abstract. The paper analyzes the influence of territorial partnerships (Local Action Groups, LAGs) that implement projects co-financed from the LEADER+ Pilot Programme (LPP) on the local population's social and economic activity. A comparison of selected statistical indicators in communes participating and not participating in LAGs, reveals the positive influence of LAGs on some aspects of local social activity in the communes where the LPP actions were realized. The analysis also shows that financial data from formal LAG reports, as well as some statistical data, are not a fully satisfactory measure of the LAGs activity in the context of their impact on the activity of local inhabitants.

Key words: territorial partnerships, LEADER+ Pilot Programme, social and economic activity, rural areas, Lower Silesia